

УДК 355.01

<http://orcid.org/0000-0002-1956-571X>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.51234>

І. Д. Денисенко

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ВІЙНИ У СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ТОМАСА ГОББСА

У статті розглядається евристичний потенціал теоретичних інтерпретацій проблемного поля війни, що містяться в соціально-політичній спадщині видатного англійського філософа Т. Гоббса (1588–1679).

Акцент робиться на його пропозиціях щодо: класифікації війн; виокремлення внутрішніх та зовнішніх причин їхнього виникнення; обґрунтування рівня готовності членів суспільства приєднатися до збройної боротьби та інтерпретації акта самого повстання (за схемою: «створення партій» – «державний переворот»).

Ключові слова: війна, громадянська війна; державний переворот, міжнародна війна; природні закони; суспільний договір.

І. Д. Денисенко

ПРОБЛЕМНОЕ ПОЛЕ ВОЙНЫ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ТОМАСА ГОББСА

В статье рассматривается эвристический потенциал теоретических интерпретаций проблемного поля войны, которые содержатся в социально-политическом наследии выдающегося английского философа Т. Гоббса (1588–1679).

Акцент делается на его предложениях относительно: классификации войн; выделения внутренних и внешних причин их возникновения; обоснования уровня готовности членов общества присоединиться к вооруженному выступлению и интерпретации акта самого восстания (по схеме: «создание партий» – «государственный переворот»).

Ключевые слова: война, гражданская война; государственный переворот, международная война; естественные законы; общественный договор.

I. D. Denisenko

PROBLEM FIELD OF WAR IN THOMAS GOBBES'S SOCIAL AND POLITICAL HERITAGE

In the article the heuristic potential of theoretical interpretations of a problem field of war which are contained in a sociopolitical heritage of outstanding English philosopher T. Gobbes (1588–1679) is considered.

The accent becomes on its offers rather: classifications of wars; allocation of the internal and external reasons of their origin; justifications of level of readiness of members of a society

to join the armed performance and interpretation of the act of the revolt (under the scheme: «creation of parties» – «revolution»).

Key words: *war, civil war; revolution, the international war; natural laws; the public agreement.*

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку світової спільноти (від громадянської війни у Сирії до збройного протистояння на Сході України) проблемне поле війни стало одним із провідних напрямів досліджень серед західних та вітчизняних представників системи соціально-політичних знань.

У центрі уваги дослідників перебувають, насамперед, «зміни, які відбулися із природою й характером цього феномена в контексті трансформацій самої соціальної реальності» [3, с. 60].

Аналіз актуальних досліджень. Серед західних фахівців у цьому напрямку активно працюють З. Бжезинський, М. ван Кревельд, Е. Тоффлер, Х. Тоффлер, Л. Фридман серед дослідників із пострадянського простору – В. Горбулін, Г. Люткене, І. Образцов, В. Савін, В. Сліпченко, М. Требін, В. Шевчук, Л. Штофер та інші.

Очевидно, що адекватна інтерпретація сучасного варіанта воєнних дій повинна базуватися на попередніх теоретичних експлікаціях проблем війни у контексті відповідного історичного часу. Серед останніх особливе місце посідають міркування про війну, представлені в соціально-політичній спадщині одного (за визначенням авторів «Короткого оксфордського політичного словника») з «найвидатніших політичних філософів усіх часів і, безперечно, найяскравішого та найглибшого з усіх, хто коли-небудь писав англійською» – Томаса Гоббса [4, с. 132].

Виходячи із цього, **мета статті** – обґрунтувати евристичний потенціал теоретичних інтерпретацій проблемного поля війни, що містяться в соціально-політичній спадщині Т. Гоббса.

Виклад основного матеріалу. У соціально-політичній спадщині Т. Гоббса, представленого, насамперед, такими працями як «Основи філософії» (1642–1658) і «Левіафан, або Суть, будова і повноваження

держави церковної та світської» (1651) у рамках розвитку вчення про суспільний договір і природне право всебічно досліджуються основні види війни, причини її виникнення й способи їх мінімізації (попередження).

Т. Гоббсом виділяються різні види війни. Війни підрозділяються: на так звану «війну всіх проти всіх», громадянські (внутрішні) і міждержавні (зовнішні).

Основними причинами виникнення так званої «війни всіх проти всіх» є існування в природі людини різних афектів (суперництва, недовіри, жадання слави) [2, с. 151].

«Перша причина, – стверджує філософ, – змушує людей нападати один на одного з метою наживи, друга – з метою власної безпеки, а третя – з міркувань честі» [2, с. 152]. Тобто, представляючи почуття:

– суперництва як «страждання, що виникає через успіхи іншого й пов'язане із прагненням досягти нерівності»;

– страху як стану душі, при якому, «володіючи яким-небудь благом, уявляємо собі, що можемо його яким-небудь чином втратити»;

– честолюбства як надмірної любові до влади, англійський мислитель розглядає їх як реальні умови для усвідомленого й слушного «нанесення шкоди іншим» [2, с. 248, 253–254].

Однак, визначальним моментом у виникненні громадянських і міждержавних війн Т. Гоббс пропонує вважати не різні бажання й хвилювання людської душі, а – незнання людьми дійсних причин війни й миру, оскільки «тільки далеко не всі займалися дослідженням тих обов'язків, виконання яких забезпечує зміцнення й збереження миру, тобто дослідженням дійсних законів громадянського суспільства» [1, с. 57].

Ці дійсні причини, як випливає из міркувань філософа, необхідно шукати в недотриманні (точніше – порушенні) так званих «природних законів» самого життя людини. Природній закон визначається Т. Гоббсом як «приписання або знайдене розумом загальне правило, згідно з яким людині забороняється робити те, що згубно для її життя або позбавляє її засобів до

його збереження, і втрачати те, що вона вважає найкращим засобом для збереження життя» [2, с. 155]. Виокремлюються дев'ятнадцять природних законів, заснованих на аналізі двох «самих стійких прагнень людської природи» (за визначенням Т. Гоббса): одне з них – «це природжене бажання, внаслідок якого кожен вимагає для власного вживання приналежні всім речі, а інше – природний розум, завдяки якому кожний намагається уникнути насильницької смерті як найважливішого в природі зла» [1, с. 282].

Зміст цих законів презентований цілою низкою тез, найбільше всебічно розкритими філософом у трактаті «Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та світської» (1651):

«слід шукати миру і підтримувати його» [2, с. 156];

«у випадку згоди на те інших людина повинна погодитися відмовитися від права на всі речі в тій мірі, у якій це необхідно в інтересах миру й самозахисту, і задовольнятися таким ступенем свободи стосовно інших людей, яку вона би дозволила іншим людям стосовно себе» [2, с. 156–157];

«люди повинні виконувати укладені ними угоди» [29, с. 169];

«людина, що отримала благодіяння від іншого лише з милості, повинна прагнути до того, щоб той, хто виявляє це благодіяння, не мав розумної підстави каятися у своїй доброті» [2, с. 177];

«кожна людина повинна пристосовуватися до всіх інших» [2, с. 177];

«при наявності гарантії відносно майбутнього людина повинна вибачати минулі образи тим, хто, проявляючи каяття, бажає цього» [2, с. 178];

«при помсті (тобто, при відповіді злом на зло) люди повинні зіставляти не розміри зробленого зла, а обсяги того блага, яке повинне прийти за помстою» [2, с. 178];

«жодна людина не повинна справою, словом, виразом обличчя або жестом висловлювати ненависть або презирство іншому» [2, с. 179];

«кожна людина повинна визнати інших рівними собі від природи» [2, с. 180];

«при приєднанні до мирного договору жодна людина не повинна вимагати надання собі якого-небудь права, на надання якого будь-якій іншій особі вона не погодилася б» [2, с. 180];

«людину вповноважено бути суддею в суперечці між людиною й людиною» [2, с. 180];

«неподільні речі повинні бути, якщо це можливо, використані спільно, причому, якщо кількість речей дозволяє, без обмеження, у противному ж випадку – пропорційно числу тих, хто має на них право» [2, с. 181];

«право володіння в цілому, або інакше (якщо встановлюється почергова можливість користування), першочергове володіння надається за жеребом» [2, с. 181];

«ті речі, які не можуть бути ні поділені, ні використані спільно, повинні бути присуджені першому власникові, а в деяких випадках – первонародженому як придбані за жеребом» [2, с. 181];

«усім людям, які є посередниками миру, повинна бути дана гарантія недоторканності» [2, с. 181];

«у випадку суперечки сторони повинні підкорити своє право рішення арбітра» [2, с. 182];

«ніхто не може бути справжнім арбітром у своїй власній справі» [2, с. 182];

«ніхто не повинен бути суддею в справі, до якої він у силу природних причин має пристрасть» [2, с. 182];

«тому що в суперечках про факт суддя не повинен довіряти одній стороні більше, ніж іншій (якщо немає інших аргументів), то він повинен довіряти третій особі, або третій й четвертій, або більшому числу осіб» [2, с. 182].

Порушення природних законів, згідно Т. Гоббсу, відбувається як на рівні взаємодії окремих індивідів і груп, так і на рівні взаємодії цілих держав. Як найбільш деструктивна форма такого порушення розглядається громадянська війна, що веде до розпаду держави, як найбільш напружена –

духовне протиборство, тобто, боротьба між індивідами в сфері релігійних вчень, політичних питань і т. інш. [1, с. 304]. Виокремлену напруженість пропонується пояснювати специфічністю природи духовного задоволення й радості людину.

Слід зазначити, що Т. Гоббсом виділяються зовнішні й внутрішні причини громадянської війни. Однак, найбільш всебічно філософом аналізується остання група чинників. Так, серед зовнішніх причин особлива увага приділяється тільки формуванню в державі прагнення наслідувати образ життя та дії (у певних ситуаціях чи у цілому) сусідніх народів. Що ж до внутрішніх причин заколоту, то англійським дослідником у третій частині «Основ філософії» навіть здійснюється спроба розглянути механізм формування умов порушення природних законів усередині окремої держави, що веде до її розпаду.

Розглядаючи діяльність держави як один з варіантів руху природних тіл, дослідник виділяє в розвитку першої три моменти, що характеризують динаміку останнього, а саме:

«внутрішню схильність, завдяки якій ці тіла стають здатними зробити рух;

зовнішнього агента, завдяки якому практично відбувається певний рух; нарешті, саму дію» [1, с. 370].

У контексті аналізу діяльності держави ці моменти отримують у Т. Гоббса таку інтерпретацію:

по-перше, як «навчання й страсті, ворожі миру і які заохочують людей до заколоту»;

по-друге, як «люди, які схиляють, призивають і направляють тих, хто вже схильний до того, щоб взяти в руки зброю, до бунту»;

по-третє, як «спосіб, за допомогою якого все це відбувається, тобто, сам акт повстання» [1, с. 370].

Тобто, згідно з логікою міркувань Т. Гоббса, громадянська війна у державі – це певний рух природних тіл, який базується на ідеологічному

чиннику (у сучасній інтерпретації) – конкретних закликах до збройних виступів, на групі заколотників та виборі форми їх здійснення (бунт, заколот, державний переворот тощо).

Слід знову підкреслити, що аналіз зазначених моментів здійснюється філософом у контексті розгляду можливих варіантів попередження їх виникнення й розвитку.

Останній процес передбачає застосування так званої процедури «від зворотного» (що активно використовувалася при аналізі державних переворотів у трактатах Аристотеля). Тобто, розробка певних засобів щодо упередження виникнення збройних зіткнень передбачає:

по-перше, визначення основних причин, що викликають ці заколоти у державі;

по-друге, всебічний розгляд цих моментів;

по-третє, розробку сукупностей дій, які б перешкождали формуванню основних причин заколоту.

Так, наприклад, розглядаючи перший момент, що здатний організувати людей до збройної боротьби – відповідні групи навчань і страстей, Т. Гоббс пропонує виокремлювати в їх складі:

різні судження, які на рівні суспільної думки розглядаються як правила (наприклад, що «право розрізняти добро й зло належить окремим людям» або «піддані можуть грішити, підкоряючись волі володарів»);

необізнаність громадян держави щодо відмінностей, які існують між «народом» і «масою»;

необґрунтована податкова політика з боку держави й вищезазначені афекти людської природи (честолюбство, заздрість, помста тощо) [1, с. 369–374].

З метою протистояння виникненню цих чинників Т. Гоббсом пропонується, зокрема, (відповідно до обраної логіки) ціла низка дій, які повинна здійснювати держава – від цілеспрямованого втручання у формування суспільної думки до певних змін у системі збору податків.

Другий момент, що веде, за Т. Гоббсом, до формування умов, які викликають заколот, розглядається з позиції визнання постійного існування в суспільстві деякої кількості людей, готових у будь-який момент виступити проти діючих у державі законів. Цю групу ризику (у сучасній інтерпретації) становлять, насамперед, ті, «кому важко в сьогодні» [1, с. 373]. Виходячи з гоббсівських міркувань, найчастіше такими є:

– незаможні члени суспільства, які «завжди думають, що в їхній убогості винне не їх власне недбальство й марнотратність, а уряд, та постійно стверджують, що начебто вони були доведені до руйнування державними поборами»;

– громадяни держави, що жадають почестей та які «вважають себе здатними в силу свого розуму й освіти управляти найважливішими справами» [1, с. 373–374].

При цьому рівень готовності людей приєднатися до повстання ставиться дослідником у залежність від розвитку двох моментів – психологічного (формування надії на успіх) і особистісного (наявність в організаторів переворотів дарунка красномовства).

Відповідно до його логіки міркувань, виникненню у суспільстві такої групи людей у великому обсязі в певний період буде перешкоджати, насамперед, діяльність держави щодо вчасного виявлення таких громадян та здійснення тотального контролю за їх діями [1, с. 375–377].

У гоббсівській інтерпретації акт самого повстання здійснюється за схемою: «створення партій (що розглядаються як «державна в державі»)» – «державний переворот». Відтак, філософ також рекомендує державі уважно та систематично слідкувати за такими небезпечними утвореннями в її структурі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Евристичний потенціал теоретичних інтерпретацій проблемного поля війни, які містяться в соціально-політичній спадщині видатного англійського філософа Т. Гоббса,

для сучасного аналізу цього феномена соціальної реальності полягає, насамперед, у реалізації таких їх дослідницьких стратегій, як:

– здійснення процедури типологізації / класифікації сучасних збройних зіткнень;

– орієнтація на обов'язкове існування двох груп причин їх виникнення – внутрішніх (визначальних) і зовнішніх (супутніх);

– аналіз внутрішніх причин виникнення воєнних дій у сучасному суспільстві у контексті визначення, насамперед: їх ідеологічної складової; ступені організації провідних груп – ініціаторів військового конфлікту; рівнів їх підтримки та готовності рядових громадян держави приєднатися до цього протистояння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2-х томах / Томас Гоббс. — Т. 1 ; [пер. с лат. и англ.]. — М. : «Мысль», 1964. — 585 с.
2. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 томах / Томас Гоббс. — Т. 2 ; [пер. с лат. и англ.]. — М. : «Мысль», 1965. — 748 с.
3. Денисенко І.Д. Війни ХХІ сторіччя: у пошуках стратегії дослідження / І.Д. Денисенко // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. — Харків, 2015. — Вип 2 (8) (частина 1). — С. 60—70.
4. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. — 789 с.